

Door: G. van der Linden*

Rouw in de klas

Inleiding¹

Ieder mens krijgt er vroeg of laat in zijn leven mee te maken: de dood. Het verlies van een dierbaar familielid, een vriend, vriendin of misschien een geliefd huisdier. De gevoelens en emoties die gepaard gaan met een verlies zijn nooit van tevoren in te schatten of te bevatten. Niemand kan zich voorstellen hoe het leven eruit zal zien zonder een bepaald persoon; het gaat ons inbeeldingsvermogen ver te boven, ook al doen we nog zo ons best.

Voor de leerkracht is er dan ook een belangrijke rol weggelegd om een kind te begeleiden in het rouwproces, wanneer het te maken krijgt met een overlijden. Het beleven en verwerken van een verlies is voor ieder kind anders; de situatie omtrent de gebeurtenis, maar ook zijn leeftijd spelen hierbij een grote rol. Het komt uiteraard ook voor dat een hele klas – en in mindere mate de hele school – te maken krijgt met het overlijden van een leerling. Helaas komt het in deze tijd ook voor dat de school te maken krijgt met het gewelddadig wegvallen van een of meerdere leerlingen. Zeker wanneer de geweldpleger een naast familielid is van het slachtoffer, zal de impact van het drama op school enorm zijn en vergt een dergelijke situatie weer een hele andere aanpak. In dit artikel bespreken we onder andere het handelingsplan dat een school die tweemaal in één jaar getroffen werd door dergelijke tragische gebeurtenissen, heeft ontwikkeld.

Het individuele kind

Bij het verlies van iemand die je dierbaar is, is het heel natuurlijk van de ouder of verzorger om het kind de pijn te willen besparen die ze zelf ervaren. Iedere volwassene zal een kind willen beschermen tegen het verdriet dat gepaard gaat met een verlies. Maar als je kinderen op een eerlijke, rustige manier vertelt wat er gebeurd is, kunnen ze de confrontatie

met het verlies meestal goed aan. Ze zijn in de meeste gevallen goed in staat om net zoveel tot zich door te laten dringen als nodig is en ze op dat moment aankunnen. Het is hun eigen beschermingsmechanisme. Het om de hete brij heen draaien door de volwassene en de realiteit buitensluiten kan ook juist allerlei vreemde en onrealistische fantasieën aanwakkeren, die ervoor kunnen zorgen dat een kind angsten en schuldgevoelens krijgt.

Vertel een kind de waarheid, op een manier die voor het kind te begrijpen is, denk hierbij ook aan zijn leeftijd. *Betrek een kind bij zo veel mogelijk zaken en geef informatie waar het iets mee kan. De werkelijkheid kan afschuwelijk zijn en moeilijk te begrijpen, maar is altijd beter dan de rijke fantasiewereld waar het kind in kan verdwalen.*

Maak een gebeurtenis niet mooier dan zij is en gebruik geen benamingen die voor het kind onduidelijkheid scheppen. Het is goed bedoeld als troost, maar heeft vaak een tegenovergestelde uitwerking. Bijvoorbeeld:

- Hij is ingeslapen.
- Hij is op reis gegaan.
- Hij was heel erg ziek.
- Hij is heengegaan.

Het kind zal angstig worden wanneer hijzelf of een ander gaat slapen, op reis gaat, weggaat of ziek wordt. Het is voor een kind bijzonder moeilijk om het verschil te begrijpen tussen de beide betekenissen van dezelfde zin.

Een kind mag ook best jouw verdriet zien, maar houd wel de controle. Een kind zal eerder de vrijheid voelen zijn eigen verdriet te laten zien en niet bang zijn om zijn ouders of verzorgers ermee 'lastig te vallen', wanneer er open en eerlijk over verdriet gesproken wordt. Probeer goed contact te houden met het kind. Hij of zij zal beter gaan begrijpen wat er aan de hand is en waarom zijn ouders of verzorgers zo van slag zijn. Op deze manier zal het kind ook leren dat gevoelens en verdriet best geuit mogen worden, dat je jezelf niet hoeft te verstoppen. Laat ook duidelijk blijken dat je er bent voor het kind, dat het mag maar niet hoeft te praten, dat je er bent wanneer het behoefte heeft aan steun, een praatje of een knuffel.

* Dit artikel is tot stand gekomen met medewerking van Katholieke school de Soeteschool in Zoetermeer. Met speciale dank aan de directie en leerkrachten.

¹ Het onderstaande artikel werd in eerste instantie geschreven met het oog op het Basisonderwijs. Omdat wij van mening zijn dat veel van de adviezen zeker ook bruikbaar en nuttig zijn voor de onderbouw VO hebben we besloten het in REMEDIAAL te publiceren. Ook omdat de praktische uitwerking van een en ander haar waarde voor alle schooltypen heeft.

De oom van Nicole was op zeer jonge leeftijd overleden. De hele familie was van slag en Nicole's moeder gaf het bericht van overlijden telefonisch aan een aantal familieleden door. Niemand had de kleine Nicole van 4 jaar in de gaten. Zij hoorde de gesprekken die haar moeder voerde aan de telefoon, zag het verdriet en de tranen, maar begreep het niet. Het enige wat voor haar duidelijk werd, was dat haar oom "rustig ingeslapen" was en haar ouders daarom van slag waren en enorm veel verdriet hadden. In de daarop volgende dagen ging het slechter met Nicole. Haar moeder begon zich zorgen te maken, omdat het meisje er slechter uit ging zien en er duidelijk oververmoeid uitzag. Uiteindelijk kwam moeder erachter dat Nicole enorm angstig was geworden om te gaan slapen. Zij wilde niet 'rustig inslapen' en zomaar verdwijnen. Want dat was wat er gebeurd was, zo had zij het begrepen!

Wat bij een scheiding maar ook bij een overlijden voorkomt, is dat een kind zich schuldig gaat voelen. "Ik wil je nooit meer zien", "had ik maar nooit een broertje of zusje gehad" zijn vaak ongemeende uitingen van ongenoegen. Maar wanneer een persoon daarna daadwerkelijk overlijdt, kan het kind zich enorm schuldig gaan voelen; tenslotte is de persoon na zijn stille wens werkelijk dood. Ook al begint een kind er niet zelf over, maak altijd duidelijk dat het niet zijn of haar schuld is dat iemand is overleden.

Een kind zal ook niet de hele dag verdrietig zijn. Hij mag verdrietig zijn op momenten dat hij het aan kan en zal de rest van de dag gewoon doen wat hij altijd doet. Wees er niet boos of teleurgesteld om; een kind beschermt zichzelf op deze manier. Eigenlijk doen veel volwassenen hetzelfde door zich op het werk of op het huishouden te storten om zo te proberen hun verdriet even uit te bannen en hun gedachten op iets anders te focussen.

Annemiek was jarig en er kwam veel visite om haar te feliciteren met haar achtste verjaardag. Zo ook een vriendin die haar hond, een golden retriever, had meegenomen, een schat van een beest waar iedereen dol op was en die nooit een vlieg kwaad deed. Het hok van de cavia van Annemiek stond open, omdat enkele kinderen met de cavia aan het spelen waren. De cavia produceerde opgewonden geluidjes waar de hond nieuwsgierig op af kwam en voor iemand iets kon doen reageerde de hond heel instinctief op de op en neer huppelende cavia en beet hem dood. De visite overstuur, de ouders en de bazin van de hond ontredderd en de kleine Annemiek ontroostbaar.

Het kan best zijn dat het kind zijn verdriet 'uitstelt' en er weken of maanden later, als er weer rust heerst en alles weer 'normaal' is, pas aan toe komt. Op het moment dat het kind zich veilig voelt, zal het zijn verdriet toelaten. Wees er wel alert op, want wellicht verwacht je niet meer dat een verandering in het gedrag van een kind geassocieerd kan worden met het verlies van weken of maanden terug. Dit, terwijl het wel het geval kan zijn.

Het kan ook best zijn dat een kind, na een verlies in huiselijke kring, zich op school heel 'normaal' en vrolijk gedraagt, juist omdat dit de plek is waar het verdriet niet dominant aanwezig is en het kind hier zonder schuldgevoel gewoon een kind kan zijn. In dit geval zal het ook met rust gelaten willen worden en graag willen dat er geen speciale aandacht aan hem of haar besteed wordt.

Wacht af totdat het kind zelf komt met vragen over zijn gevoelens en zijn verdriet. Gewoon luisteren, er samen over praten, zijn verdriet proberen te begrijpen en te verwoorden en hem troost bieden werkt beter dan gevoelens voor het kind te willen verklaren en aan hem uit te leggen waar ze vandaan komen. *Laat weten dat het helemaal niet erg is dat hij of zij verdrietig is, dat dit heel normaal is.* Een veilige vertrouwde warme haven bieden is datgene waar ze op dat moment behoefte aan hebben. Ook willen ze helemaal niet horen dat het wel weer goed komt. Veel belangrijker voor het kind is de bevestiging dat het erg is wat hem is overkomen of wat er is gebeurd. Dan voelt hij of zij zich begrepen.

Het ene kind zal langer rouwen dan het andere. Ook in de klas zal dit goed merkbaar zijn. Het overlijden van een klasgenoot raakt de hele klas. Maar de een zal meer bevriend zijn geweest met het overleden kind dan de ander. De meer hechtere vriendjes of vriendinnetjes zullen naar alle waarschijnlijkheid meer tijd nodig hebben om het verdriet een plaats te geven dan een kind dat zijdelings te maken had met het overleden kind. Niet meer samen naar school lopen, of niet meer samen kunnen spelen na school.

Papa besloot direct de cavia in de tuin te begraven, zodat het onderwerp van al dit verdriet uit het zicht was. Annemiek wilde er niet bij zijn of helpen, ze ging liever even alleen verdrietig zijn op haar kamer, zei ze. Na een half uur kwam zij weer beneden en terwijl alle volwassenen het hele voorval nog aan het bespreken en verwerken waren, kondigde Annemiek aan dat het eigenlijk wel beter was zo. De cavia at toch altijd maar haar appeltjes op, wilde altijd aandacht en piepte daarom eigenlijk veel te hard. Twee weken later wilde ze toch wel heel graag een nieuwe cavia!

Een kind kan zich ook druk maken over de meer praktische zaken. “Bij wie ga ik nou mijn boterhammetje eten op woensdagmiddag?” “Waar moet ik nu logeren in de vakantie?” Het kind geeft op die manier aan wat het zal gaan missen.

Geef het kind geen schuldgevoel als het bijvoorbeeld niet huilt en er niet over wil praten. Het kind voelt zich gewoon naar en uit dit in zijn gedrag. *Enkele signalen zijn bijvoorbeeld buikpijn, hoofdpijn, niet willen of kunnen eten, slecht slapen, enge dromen hebben, slechte concentratie, vergeetachtigheid, verlatingsangst, zich afsluiten, niet meer met anderen samen willen spelen, driftbuien of terugvallen in kinderlijker gedrag dan bij zijn leeftijd past, (bijvoorbeeld weer in zijn of haar broek plassen).*

Let ook op dat het kind niet gepest wordt of uitgesloten door zijn klasgenoten; het komt voor en zal de situatie voor een kind nog emotioneler maken. Probeer de thema's dood, verlies en verdriet te bespreken in de klas, zodat de leerlingen een begrip krijgen van wat verdriet verwerken, en iemand of iets verliezen betekent. Vertel dat rouwen enorm veel tijd en energie kan kosten en dat ieder persoon dit op zijn eigen manier zal doen.

Laat het kind eventueel een tekening of knutselwerkje maken voor de degene die overleden is. Dit zal hem troost bieden bij het verwerken van het verlies en het is iets tastbaars wat hij aan het doen is en eventueel kan meegeven bij het afscheid. Ook kaarsjes branden en bloemen neerleggen zijn taken die je een kind kunt laten doen tijdens een afscheid. Of vraag ze om zelf iets te bedenken. Verderop zullen we hierop terugkomen met enkele voorbeelden uit de praktijk.

Dood van een leerling

Op 6 januari 2005 maakt een 38-jarige vrouw een eind aan het leven van haar kinderen van 3 en 6 jaar. Na haar daad pleegt ze zelfmoord door voor de trein te springen. Het 6-jarige meisje zit in groep 2/3 van de Soeteschool, dezelfde school als het 5-jarige meisje dat drie maanden later samen met haar 3-jarige zusje en hun moeder in Brabant wordt gevonden. Hun vader en echtgenoot heeft hen daar begraven en vervolgens als vermist opgegeven. Na tien dagen bekend de vader zijn vrouw en kinderen te hebben gedood.

Bron: de Volkskrant, zaterdag 7 januari 2006

Een school die te maken krijgt met een tragedie zoals die zich voordeed op de Soeteschool, zal de schok nog lang voelen. De directeur van de school beschrijft in een stuk in de krant dat het bizar is, maar dat het bij de tweede tragische gebeurtenis zelfs leek of er sprake was van een bepaalde routine. Men wist hoe te handelen en wat belangrijk was. Zo snel als mogelijk alle betrokkenen informeren. Een

lijst maken van wat nodig is voor de herdenkingsdienst en nog meer praktische zaken waar we verder in dit artikel op terugkomen. Om andere scholen inzicht te geven in wat ze te wachten kan staan wanneer de school waar je werkzaam bent te maken krijgt met een gewelddadige dood van een leerling, heeft de directeur een draaiboek *<i>Hoe ga je om*

De opa van Pieter (8) en Evert (5) was op 79-jarige leeftijd overleden. De jongens waren verdrietig, maar opa was toch best al “oud”, en erg ziek. Hun eigen invulling was dat het eigenlijk beter was voor opa, want nu was hij niet meer ziek maar wel weer fijn bij oma. Op school hadden ze beiden iets gemaakt voor opa. Bas een mooie tekening en Evert een mooie bloem. Op de dag van het afscheid hadden de ouders besloten dat de jongens mee mochten naar het uitvaartcentrum. De behoefte om opa zelf de gemaakte knutselwerken te geven was erg groot. Binnen werden ze opgevangen door een vriendelijke dame die de jongens een boekje en kleurtjes gaf. Nadat vader vooraf beoordeeld had of het verantwoord was om de jongens mee naar binnen te nemen, zonder het beeld dat de jongens van opa hadden te beschadigen met een opa die niet meer leek op de hun zo vertrouwde persoon, betraden ze gezamenlijk de afscheidsruimte. De jongens vonden het even vreemd, maar na een tijdje werd opa al kwebbelend verblijd met een mooie tekening en bloem. Evert wilde ook graag weten of opa wel schoenen aan had, want dat kon hij niet zien aangezien het zijden kleed tot zijn middel gesloten was. Voorzichtig werd het losgemaakt en werden opa's schoenen tot opluchting van de kinderen zichtbaar. Toch ook nog even gecheckt of hij zijn sokken niet was vergeten... Voor alle aanwezigen werd de geladen sfeer steeds meer ontspannen door de manier waarop de jongens zich vrij en ongedwongen door de ruimte begaven.

met calamiteiten? gemaakt met richtlijnen die men zou kunnen volgen. Ook al zou je het liefst in een hoekje willen gaan zitten huilen, als directeur en leerkracht van een school heb je hier geen tijd voor; je moet van alles regelen.

Hoe ga je om met calamiteiten?

Een draaiboek opstellen

Leiding. Wie neemt de leiding? Het is erg belangrijk dat er een persoon de leiding neemt en een draaiboek maakt. Hij of zij moet de touwtjes goed in handen hebben en kunnen laveren tussen leerkrachten, ouders, kinderen, externe instanties en de pers. Stel eventueel een vervanger aan; ook diegene die de leiding heeft kan uitvallen.

Hoe ga je om met de pers? De omgang met de media is iets waar je als directeur van een school of leerkracht niet in thuis bent. Hoe zorg je er dus voor dat er geen foutieve berichten in de krant of op televisie komen die de school veel schade kunnen berokkenen?

In de eerste plaats is het vaak verstandig één persoon aan te stellen als contactpersoon voor de pers. Hij of zij kan bepalen (eventueel in samenspraak met anderen) wat de school wel of niet naar buiten wil brengen. Hij of zij weet dan ook te allen tijde wat er afgesproken is en op deze manier houdt men de regie en berichtgeving in eigen hand. Stel kaders: wat wil/doe je wel en wat niet? Verzamel tips van persvoorlichters, politie, de website van de KPC Groep e.d. Bepaal of je de persvoorlichting in eigen hand wilt houden of dat je het geheel liever uit handen geeft aan professionele hulpverleners. Zaken waar je goed over na moet denken, want zeker bij calamiteiten zal de media grote belangstelling tonen, en zeker niet altijd op momenten dat de school er klaar voor is.

Hulpverleners inschakelen, zoals politie, Slachtofferhulp, GGD en Jeugdzorg. Maak een lijst van hulpverleners die je denkt nodig te hebben en zoek er de juiste telefoonnummers en contactpersonen bij. In de meeste gevallen ontvangt de school foldermateriaal en visitekaartjes van de betrokkenen. Bewaar deze samen in een dossier.

De rol van de algemene directie. Deze wordt direct ingelicht en is aanwezig bij de bijeenkomst die gehouden wordt voor de ouders.

Het crisisteam. Het crisisteam wordt voorgesteld op de bijeenkomst en bestaat in dit geval uit mensen van slachtofferhulp, de directie, de GGD, de politie en de identiteitsbegeleider.

Externe deskundigen. Bij Monuta zijn (verwerkings)boekjes te verkrijgen.

Hulp KPC Groep. De KPC Groep is in te schakelen wanneer er calamiteiten zijn op school. Zij hebben hulpverleners die de gehele regie over kunnen nemen of een gedeelte ervan, bijvoorbeeld de media.

Ook staan op hun website zeer bruikbare tips in de vorm van voorbeelddraaiboeken, mediatips, lesideeën en diverse publicaties (www.kpcgroep.nl).

De GGD. De GGD heeft op haar website diverse artikelen ter inzage over dood en rouw op school. Bijvoorbeeld de richtlijn *Dood en rouw in het basisonderwijs*. Dit bestand is in te zien via www.ggdzwh.nl.

Slachtofferhulp Nederland. De mensen van Slachtofferhulp zijn vrijwilligers die ervoor opgeleid zijn mensen te steunen daar waar nodig. Op de Soeteschool bijvoorbeeld, zijn zij

twee weken lang iedere dag gekomen om te praten en te begeleiden. Zij zijn er, niet alleen voor de kinderen maar ook voor de ouders en het team. Indien nodig, zijn zij op een later tijdstip altijd nog in te schakelen voor hulp.

Praktisch gezien direct handelen

Het plan van aanpak moet bepaald worden. Bepaal wie de leiding en woordvoering op zich neemt binnen de school. In een onverwachte en emotionele situatie is het erg belangrijk één spreker/contactpersoon te hebben en indien nodig één vervanger.

Maak een draaiboek. Leg een dossier aan en schrijf alles op, door de hectiek kunnen belangrijke zaken of notities snel vergeten worden of verloren raken.

Voorlichting door de politie. De betrokken klas is door de school telefonisch ingelicht en verzocht naar school te komen. Nadat iedereen zich verzameld had in de klas, heeft de politie hen ingelicht over de tragedie die zich had afgespeeld binnen het gezin van hun klasgenoot. Dit nog voor de media en de rest van de school op de hoogte was van het familiedrama. Ook in de periode daarna hield de politie contact met de school, al was het maar om te vragen hoe het met iedereen gesteld was.

Collega's, algemene directie, de ouders en de kinderen moeten ingelicht worden. Collega's en de algemene directie worden zo snel mogelijk telefonisch op de hoogte gebracht.

Ouders van kinderen uit de klas van de slachtoffertjes worden uitgenodigd op school en worden daar gezamenlijk geïnformeerd door de directie van de school en de politie. Zij zijn toch diegenen die de kinderen het nare bericht moeten brengen en voor de eerste opvang zullen zorgen.

De ouders van de resterende klassen worden middels een nieuwsbrief op de hoogte gebracht.

Wat komt er op je af?

Je eigen emoties. Héél veel mensen willen informatie. Er komen enorm veel telefoontjes binnen. De meeste lief en goed bedoeld, maar het zijn er té veel om op dat moment emotioneel aan te kunnen.

Daarnaast kamp je met je eigen emoties, het ongeloof, je verdriet, maar ook paniek. Hoe vertel je dit aan de anderen? Je collega's, de ouders en de kinderen?

De emoties van collega's, ouders en de kinderen. In deze tijd is het belangrijk dat je elkaar opvangt in het verdriet, elkaar tijd geeft om het te kunnen verwerken, samen stil te staan bij het gebeuren, samen te kunnen huilen. De ouders vragen vaak begeleiding in hun zoektocht naar hulp. Met de kinderen kun je kringgesprekken houden, vieringen samen

bedenken, maar bovenal: geef ze de tijd om het te verwerken en erover te praten!

Verdriet en rouw

Plaats tafels met bijvoorbeeld een mooie foto, een gebedje en/of gedicht. In de hal van de school of op een andere plek die voor iedereen toegankelijk is, kun je een tafel plaatsen met een foto, kaarsjes en eventueel het overlijdensbericht van het overleden kind. De kinderen en hun ouders kunnen in een schrift of condoleanceregister een verhaal of wens voor het overleden kind schrijven of tekenen. Ook moet er genoeg ruimte zijn voor de kinderen om een tekening, knutselwerkje of knuffel achter te laten. In de klas van het overleden kind komt een extra tafeltje met een foto, kaarsjes en ruimte voor knutselwerkjes en knuffels e.d.

Geef duidelijke berichtgeving naar buiten. Zet een bericht op de website van de school en zorg dat dit actueel blijft. Niets is zo vervelend als indianenverhalen die de ronde gaan doen. Zorg dat de ouders op de hoogte gehouden worden door middel van nieuwsbrieven omtrent activiteiten gericht op rouwverwerking en de begrafenis.

Duidelijk maken dat dit uitzonderlijke gebeurtenissen zijn
Verzorg een bijeenkomst voor de ouders en de kinderen
Hoe ga je weer starten in de groepen de volgende dag, en de weken erna?

De impact van een gewelddadig overlijden is enorm. De school staat even stil en zal zeker tijd nodig hebben om weer in het 'normale' doen te komen. Een gezamenlijk gebed met alle klassen is een mooi begin van de eerste dag. Maar ook gewoon samen in een kring met je eigen klas praten over verdriet, de dood en alle andere zaken die de kinderen aangeven als belangrijk, is voor een klas prettig en heel belangrijk. Ook als dit de hele dag duurt, is het prima. De kinderen geven zelf vaak aan wanneer het genoeg is.

Vaak vragen de jonge kinderen ook vrij snel na de gebeurtenis of de tafel met foto, knuffels en tekeningen weg mag. Niet omdat ze harteloos zijn; ze willen gewoon door met het leven!

Rol van de identiteitsbegeleider

- *Ondersteuning*
- *Brieven*
- *Lesideeën, verwerkingsproject.* Eventueel een rol op de dag van de begrafenis.

De identiteitsbegeleider is aanwezig bij de eerste bijeenkomst om de aanwezigen op te vangen. Hij of zij kan hulp bieden bij het opstellen van brieven en berichtgevingen naar bijvoorbeeld de ouders. Teamleden kunnen afspraken maken met de identiteitsbegeleider wanneer zij hulp nodig hebben bij het verwerken van de gebeurtenis. Ook speelt de

identiteitsbegeleider een grote rol bij het organiseren van verwerkingsprojecten voor alle groepen. De identiteitsbegeleider zet samen met de kinderen en de leerkracht de activiteiten op de dag van de begrafenis in elkaar en voert deze ook uit.

Reacties van ouders, kinderen en leerkrachten

Veerkracht van kinderen. Blijf alert in de klas om eventuele problemen zo snel mogelijk te herkennen! Het mag duidelijk zijn dat er voor de leerkracht een moeilijke taak weggelegd is om te ontdekken welke specifieke benadering bij welk kind past.

Schroom niet om eventueel Slachtofferhulp in te schakelen, zij hebben de expertise in huis om je bij te staan in deze moeilijke tijd.

Nu, twee jaar na de tragische dood van de meisjes, zijn er nog kinderen die een zonnetje of een sterretje tekenen bij een tekening of stukje tekst voor het overleden kind!

Verlies van vertrouwen (in volwassenen, in de veiligheid op school). Voor een kind is het onvoorstelbaar dat een papa of mama het eigen kind dood. Zeker de klasgenoten van het kind hebben het in dezen zwaar, omdat ze samen hebben gespeeld, zelfs in sommige gevallen bij het kind thuis hebben gespeeld en ze kennen de ouders persoonlijk.

Samenwerken met instanties is belangrijk. Maak dankbaar gebruik van de hulp die aangeboden wordt door diverse instanties die deskundig zijn op het gebied van geweld en/of rouwverwerking. Zij geven graag tips en bruikbare handleidingen over hoe verstandig te handelen in een droevige en emotionele tijd. Besef dat je niet alles hoeft te doen wat er gezegd wordt, maar gebruik datgene wat voor jouw school toepasselijk is en waar je je als school goed bij voelt. Weet welk beleid er bij jouw school hoort en wat er moet gebeuren bij calamiteiten. Het kan heel goed voorkomen dat er té veel hulptroepen klaarstaan en er té veel op je afkomt. Probeer te allen tijden het overzicht en de rode draad in de gaten te houden, zodat er niet iemand anders – meestal met goede bedoelingen overigens – gaat handelen op een manier die niet bij de school past of die anders is dan je zelf graag zou willen.

De uitvaart

Vorbereiding. Zorg dat je goed voorbereid bent! Voor de kinderen is het erg belangrijk betrokken te worden bij het afscheid, ook als ze niet op de begrafenis aanwezig zullen zijn.

Een voorbeeld is om met de klas een mooi bloemstuk te maken van bloemen die de kinderen zelf hebben uitgekozen en meegenomen van huis. De kinderen mogen dit zelf om de beurt in een groot stuk oase steken en het resultaat zal

een kleurrijk bloemstuk zijn van vele soorten bloemen met een prachtige persoonlijke uitstraling.

Ook een mooie ballon met een kleine tekening of boodschap eraan gebonden die men samen oplaat, is een mooie manier voor kinderen om uiting te geven aan hun verdriet, maar ook om iets af te sluiten.

Je kunt ook een foto maken van de begraafplaats na de begrafenis wanneer er allerlei spulletjes en bloemen liggen voor de leerlingen en de betrokken ouders.

Wie gaan er naar de uitvaart toe? De nabestaanden zullen altijd diegenen zijn die bepalen wie er welkom is op de uitvaart en wie niet.

In elk geval kan dit heel verschillend zijn. Soms is iedereen welkom, soms alleen de eigen klasgenootjes en in een enkel geval niemand of misschien hooguit de directeur of eigen leerkracht. Ook kan het zijn dat er een dienst gehouden wordt in een kerk of uitvaartcentrum waar iedereen welkom is, maar dat de daadwerkelijke begrafenis of crematie in besloten kring plaats zal vinden.

Kinderen vrij? Toen de directeur een aantal jaren geleden op jonge leeftijd overleed hebben alle leerlingen vrij gekregen op de dag dat het nare bericht kwam en op de dag van de begrafenis. Ook beide keren na het overlijden van de kinderen hebben de leerlingen vrij gekregen op de dag van de begrafenis. Het is belangrijk goed te bekijken wat er in iedere afzonderlijke situatie goed is voor de kinderen en de ouders.

Monuta begeleidt ook de school. Zij nemen het draaiboek samen met de school door, leveren boekjes als *Mama, langoor wordt niet wakker* en *Soms moet je huilen*.

Indien je meer hulp wenst, staan ze voor je klaar.

Nazorg

Houd contact met hulpverleners. Het kan heel goed zijn dat alles rustig verloopt en iedereen op het eerste gezicht na een bepaalde tijd weer in zijn gewone doen is. Toch kan het zo zijn dat er kinderen, ouders of leerkrachten zijn die pas na verloop van enige tijd professionele hulp nodig hebben, doordat bijvoorbeeld het verwerkingsproces om welke reden dan ook is uitgebleven en pas later op gang is gekomen.

Houd rekening met mogelijke uitval van personeel. Als leerkracht heb je een belangrijke, verantwoordelijke rol in de klas. De kans dat er leerkrachten zijn die na de verwerking van de tragedie uitvallen, is zeker aanwezig. Je kunt je als leerkracht uiteraard lang 'groot' houden voor de kinderen,

maar ook het eigen verdriet moet verwerkt worden en soms is het klaslokaal hier niet de aangewezen plek voor.

De kinderen gaan snel over tot de orde van de dag. Laat ze. Weet dat de meeste kinderen minder lang last hebben van verdriet en rouwverwerking dan de meeste volwassenen! Blijf wel alert op eventuele veranderingen in gedrag.

De media. Wees voorbereid op het feit dat je in het bestand zit van de media wanneer een tragedie heeft plaatsgevonden op je school. Zij beschouwen je in vele gevallen als ervaringsdeskundige.

Op de bewuste school stopten de aanmeldingen van nieuwe leerlingen na april maandenlang. Kennelijk dachten veel ouders dat er wel een nare sfeer zou hangen. Hoe onrechtvaardig en onverdiend, maar het gebeurt!

Nog even dit...

Alle tv-zenders, radioverslaggevers en de kranten vragen informatie en stellen enorm veel vragen. Ze komen zelfs op de speelplaats om aan de aanwezige ouders en kinderen vragen te stellen (lastigvallen!). Er worden vragen gesteld als: "Vind je het niet eng om op deze school te zitten?" Als directie kun je dit er heel slecht bij hebben, het is echt heel vervelend.

Toen er kort na alle gebeurtenissen een kind vermist werd in de buurt, kwam er zonder enig overleg politie op de speelplaats om bij de kinderen en hun ouders navraag te doen. De medewerkers van de school, ouders en kinderen werden onbedoeld direct weer herinnerd aan eerdere situaties. Nadat de directie de politiemensen had gevraagd waar ze mee bezig waren, hebben zij zich direct geëxcuseerd voor de onbezonnen actie. Echter, het leed was al geschied. Zowel de kinderen als de ouders waren enorm geschrokken en voelden zich knap vervelend. Voor één leerkracht was de rek eruit; hij was zo geschrokken van het voorval dat hij het niet meer zag zitten en zich ziek heeft gemeld.

Verdriet kent geen tijd, vergeten doe je nooit en de gebeurtenis zal altijd een rol in je leven blijven spelen!

Dood van een leerkracht of de directeur

Als een leerkracht of de directeur overlijdt, treft dit de gehele school en met name het gehele team. De schok die door de school gaat is nog lang voelbaar en heeft lange tijd nodig om weg te ebben. De problematiek die komt kijken bij de opvang van kinderen, ouders en met name het team na het overlijden van bijvoorbeeld de directeur, is nagenoeg dezelfde als wanneer een leerling overlijdt – op enkele belangrijke aspecten na die verder in het artikel besproken zullen worden.

Peter, de directeur, was al enige tijd ziek en de adjunct-directrice was net gestopt met werken. Besproken was dat een teamlid indien nodig de school 'draaiende' zou houden tot er een nieuwe directeur aangetrokken zou zijn. Immers dat zou niet zo lang duren. De werkelijkheid bleek anders. Het ziekteproces ging sneller dan verwacht en plotseling stond het team er alleen voor. In deze periode is het team echt 'samen' door het proces gegaan en erg sterk gebleken samen.

De eerste schok

Wanneer het bericht dat de directeur van de school – al dan niet onverwacht – is overleden de school bereikt, zal het gevoel van ongeloof en onbegrip overheersen. Hoe kan het nu gebeuren dat de spil, de drijfveer van de school wegvalt? Op hetzelfde moment zal de adjunct-directeur zich heel bewust worden van het feit dat hij of zij de regie over zal moeten nemen en dat is in veel gevallen gemakkelijker gezegd dan gedaan. Ook hij of zij heeft te maken met zijn eigen verdriet, maar ook met dat van de andere teamleden, de kinderen en de ouders.

September 1999

De school bestond dat jaar 20 jaar en er werd veel georganiseerd voor, en met, zowel de leerlingen, de ouders als het team. Het was een gezellige, maar hectische periode. Nu stond de school onder leiding van meester Evert, 44 jaar en vol ongeremde energie voor zijn vak. Hij was niet alleen de directeur van zijn eigen school, maar zat daarnaast ook in overkoepelende organisaties van het onderwijs, was plaatsvervangend directeur van een andere school die op dat moment zonder directie zat en deed dit alles met een enorme passie.

November 1999

Op dinsdagochtend komt het bericht dat meester Evert met de ambulance thuis is opgehaald en het gaat niet goed met hem. Een paar uur later komt het bericht dat meester Evert is overleden. Het team, de kinderen, de ouders, het bestuur en eenieder die hem kent zijn in shock!

Een goed stappenplan

Ook wanneer een teamlid of de directeur komt te overlijden, geldt dat een goed stappenplan onontbeerlijk is. In het geval van meester Evert heeft men besloten de kinderen direct naar huis te sturen, daar waar het mogelijk was. De kinderen waarvan de ouders werkten zijn in de meeste gevallen opgevangen door ouders die thuis waren. Ook de daaropvolgende dag hebben de kinderen vrij gekregen. Op die manier was het team in staat om een goed stappenplan te maken voor de komende tijd. Ook werden de dagen samen benut om met elkaar te kunnen rouwen, praten, huilen, troosten en verwerken. De overkoepelende stichting van de school heeft bij dit alles een ondersteunende rol gespeeld.

Na anderhalve dag vrij komen de kinderen weer naar school en is de gehele dag gebruikt om te praten en te knutselen met de kinderen over en voor meester Evert. De kerkdienst voor Evert is gehouden in de gemeente van de school en niet in de gemeente waar hij woonachtig was. Dit was zijn eigen nadrukkelijke wens. Uit iedere klas waren er twee kinderen uitgekozen die een gedichtje voorlezen of een stukje opvoerden, al naargelang de kinderen zelf hadden bedacht.

Het verdriet

Het verlies van de directeur heeft een enorme impact op de hele school. Hij of zij is meestal toch diegene die nauw betrokken is bij iedereen die met de school te maken heeft. Zowel met de kinderen, de ouders, het team als het bestuur. Er overheerst een gevoel van onmacht en hulpeloosheid, omdat de kern, de spil van de school plotseling verdwenen is. Het verdriet binnen de school was enorm. Oud-leerlingen kwamen spontaan terug naar school om gedichten te brengen en voelden de behoefte de leerkrachten te steunen en te troosten. De gedenkhoek met daarop een condoleanceregister en een foto van Evert lag in een mum van tijd vol met knutselwerkjes, bloemen en tekeningen. Het gevoel van samenhang was enorm.

Verbazend was het om te zien dat de troostende arm niet altijd toebehoorde aan een volwassene, maar dat ook de kinderen die rol op zich namen.

Het team wordt in deze dagen erg close met elkaar en te merken is dat men meer voor elkaar overheeft dan normaal gesproken het geval zou zijn. Iedereen heeft het gevoel in een tropentijd terecht te zijn gekomen en men ondersteunt elkaar daar waar men kan.

Zelfs de allerkleinsten binnen de school voelen vaak haarfijn aan dat de sfeer binnen de school anders is dan normaal. Ze kunnen aan de ene kant heel rustig en bijzonder lief zijn en door hun gedrag onbewust rekening houden met de leerkrachten en hun verdriet. Aan de andere kant gaat een kleuter ook weer snel over tot de orde van de dag. Dit kan heel moeilijk zijn voor de leerkracht die ook zijn eigen verdriet een plek moet geven. In dezen is het belangrijk dat de leerkracht goed aangeeft wanneer hij tijd voor zichzelf nodig heeft en een ander teamlid de klas een uurtje moet overnemen.

Vervanging

De taken van de directeur moeten opgevangen worden en de meest aangewezen persoon is de adjunct-directeur. In de meeste gevallen zal de adjunct-directeur direct vrij geroosterd moeten worden en zullen zijn of haar lesgebonden taken door een ander teamlid moeten worden opgevangen of er wordt binnen afzienbare tijd een extra teamlid aangenomen om taken op te vangen.

Als vervanger van de directeur kom je ook voor een aantal ‘zakelijke zaken’ te staan, zoals bijvoorbeeld de financiën, jaarcijfers en het budget. Zaken die waarschijnlijk wel eens besproken zijn, maar die toch vooral door de directeur werden behandeld. Wanneer je geen zakelijke inslag hebt, kan het zijn dat je hierin na verloop van tijd in dreigt vast te lopen. Trek daarom tijdig aan de bel en probeer iemand te vinden die je hierbij kan helpen.

In het geval van meester Evert was er een oude studiegenoot die zowel bekend was met de school als met Evert en zijn plaatsvervanger. Hij was directeur op een andere school en had dus de ervaring die op dat moment onontbeerlijk was en is een grote steun gebleken, zowel op zakelijk als op persoonlijk gebied als vertrouwenspersoon.

In het geval van meester Peter heeft een teamlid de taak als vervangster op zich genomen. Dit was van tevoren afgesproken, maar toen het eenmaal zover was bleek de taak behoorlijk zwaar. Al met al heeft het nog een jaar geduurd voor er een nieuwe directeur was aangesteld. Achteraf gezien is het een behoorlijk emotioneel zware periode geweest, waarbij het verwerkingsproces voor de vervangster pas veel later op gang is gekomen. Door het besef dat zij diegene was die de school ‘draaiende’ moest houden, is het verdriet en het rouwproces op een zijspoor gezet (er was immers geen tijd) en pas later toen er een nieuwe directeur kwam was er tijd om alles een plekje te geven. Met het verdriet kwam toen ook een beetje boosheid. Waarom alles op haar schouders terecht was gekomen? Met deze boosheid kwam ook het schuldgevoel, want hoe kun je nu boos zijn op iemand die is overleden? Achteraf blijkt dat het al met al tweeënhalf jaar heeft geduurd voordat alles zijn plekje begint te krijgen.

Vacature

Wanneer een leerkracht wegvalt, zal er na verloop van tijd een vacature uitgaan om een vervanger te zoeken. In het geval van een directeur – zeker wanneer deze zeer gewaardeerd en geliefd is – ligt dat anders. Men zal moeite hebben met het vinden van een vervanger om twee redenen. In de eerste plaats zullen er niet veel buitenstaanders enthousiast reageren op een vacature van een directeur op een school waar deze net is overleden. Men verwacht dat de sfeer zeer beladen en verdrietig is, wat in de meeste gevallen ook zo zal zijn.

In de tweede plaats zal blijken dat het team, de ouders en de kinderen niet binnen afzienbare tijd een plaatsvervanger wensen. Zij accepteren het vaak niet dat de plaats van de oude directeur op zeer korte termijn wordt ingenomen door een nieuw vreemd gezicht met andere ideeën en idealen dan de door hen zo vertrouwde persoon.

Na tien maanden kwam er een nieuwe directeur als vervanger voor Evert. Inmiddels had de school van de gemeente

Quizvraag onderwijsuitspraken

Van wie is de onderstaande uitspraak?

“Eindelijk zal het afgelopen zijn, dat leraren op kosten van de belastingbetaler een dag per week zitten te vissen.”

- A. Ton Elias, kamerlid VVD, naar aanleiding van zijn motie voor het afschaffen van de BAPO.
- B. Jan van Schendel (bondscoach Sportvisserij Nederland) naar aanleiding van het dreigende gevaar van het leegvissen van Nederlandse wateren.
- C. Jan Stuger, voorzitter van de Bond van Belastingbetalers, die zich beklaagt over nutteloze overheidssubsidies, bijvoorbeeld aan sexshops.

Het juiste antwoord vindt u op pagina 31.

een straatnaambord gekregen voor op het schoolplein en had het plein nu zijn naam gekregen. Binnen de school heerste er nog helemaal de sfeer van Evert en zijn visie. Achteraf gezien heeft deze nieuwe directeur het heel erg moeilijk gehad. Hij stond voor de bijna onmogelijke taak een zeer geliefde man te vervangen, en er waren er maar weinig die dat zomaar accepteerden. Niemand kon immers Evert vervangen. Alle handelingen en beslissingen werden vergeleken met hoe Evert het waarschijnlijk gedaan zou hebben. Buitenstaanders, ouders, kinderen, maar ook de teamleden bleven, bewust of onbewust, in eerste instantie dan ook de adjunct-directeur als eerste aanspreekpunt benaderen.

De identiteitsbegeleider is na het overlijden van Evert nog een aantal maal langsgelopen om de teamleden bij te staan in hun verwerkingsproces. Hij vertelde onder meer dat je je verwerking ook kon zien als een juwelenkistje met waardevolle materialen.

In je mooie vitrinekast (zichtbaar) heb je een waardevolle juwelenkist (diegene die je verloren hebt). Als je er behoefte aan hebt, kun je het uit de kast halen en hem open doen om naar allerlei materialen (herinneringen) te kijken. Daarna moet je het weer kunnen sluiten en terugzetten in de kast. Je kunt de kist altijd pakken en je mag er altijd in kijken, maar je moet het ook goed terug kunnen zetten (berusten).